

Πρωτογεωμετρικός οικίσκος των Αρχανών από το νεκροταφείο στη Θέση Φυθιές.

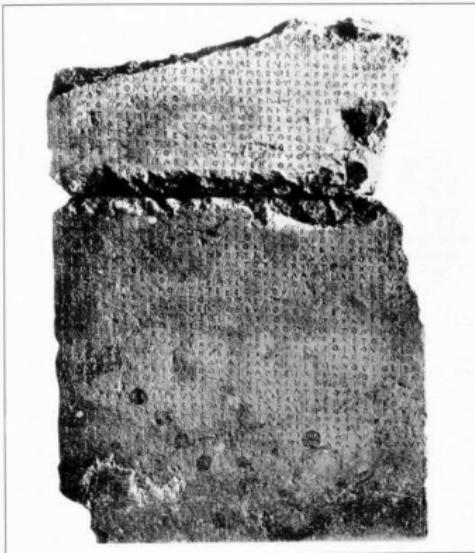
ΟΙ ΑΡΧΑΝΕΣ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (1000 π.Χ. - 100 μ.Χ.)

Η πρώτη εντύπωση του μελετητή των μεταμινωικών Αρχανών είναι η γνωστή και από άλλους κρητικούς χώρους αισθητή μιας έντονης δυσαναλογίας ανάμεσα στη λάμψη των μινωικών καταλοίπων και τις σχετικά φειδωλές μαρτυρίες για την ανθρώπινη παρουσία στη μεταμικηναϊκή εποχή. Ωστόσο το αυξημένο ενδιαφέρον που παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια για την έρευνα της Κρήτης των ιστορικών χρόνων έχει αρχίσει να διορθώνει κάπως αυτήν την εικόνα.

Ισχυρή ένδειξη της συνέχειας στις Αρχάνες, από την προϊστορική εποχή στους ιστορικούς χρόνους, αποτελεί το γεγονός ότι ο χώρος διατήρησε το προελληνικό του όνομα, που μαρτυρείται σε επιγραφή του 5ου αι. π.Χ. με τη μορφή Αχάρνα. Οι σκόρπιες αρχαιολογικές μαρτυρίες (ευρήματα από τη γεωμαϊκή εποχή στην Τουρκογειτονία, τον Τροιούλλο και διάφορες άλλες θέσεις) δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι ο χώρος κατοικήθηκε σε άλλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων, από τους σκοτεινούς αιώνες ώς τη ρωμαϊκή εποχή. Πόλοι έλενης δεν ήταν μόνο τα εύφορα εδάφη στους πρόποδες και τις πλαγιές του Γιούχτα, αλλά και οι πανάρχαιες λατρευτικές παραδόσεις που συνδέονταν με ένα από τα iερότατα βουνά της Κρήτης. Αν και οι ιστορικές Αρχάνες βρίσκονταν πάντοτε στη σκιά της Κνωσού, της ισχυρότερης πόλης της περιοχής, δεν έχασαν ούτε την οικονομική τους σπουδαιότητα ούτε τη θρησκευτική τους αίγλη. Μερικά περιγραφικά ευρήματα μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε κάπιας καλύτερα αυτά τα δύο χαρακτηριστικά.

Άγγελος Χανιώτης

Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Νέας Υόρκης

Συνθήκη Κνωσού-Τυλίσου με μνεία του ονόματος των Αρχανών.

Πρωτογεωμετρική - αρχαϊκή εποχή (1000-500 π.Χ.)

Τα ευρήματα από την πρωτογεωμετρική, γεωμετρική, ανατολιζούσα και αρχαϊκή εποχή φαινόνται από πρώτη ώρη λιγοστά, προέρχονται όμως από πολὺ μεγάλο αριθμό θέσεων (τάφοι/νεκροταφεία στις θέσεις Κάτω Λάκκος, Κάστρο, Κρύος Βρυση, Βρωμόνερο, Φυθιές, Αγ. Βλάστης, Αγ. Σύλλας, λείψανα κτηρίων στον Τρούλλο, Τουρκογειτονία, Μυρστή), και αυτό δεν αφήνει αμφιβολίες για την έντονη ανθρώπινη παρουσία στις Αρχανές. Είναι επίσης σημαντικό ότι στις τερές λατρευτικούς χώρους, στο σπήλαιο του Στραβωματή, στο Χωστό Νερό και στον Γιούχτα, συνεχίζονται και στα γεωμετρικά/αρχαϊκά χρόνια η λατρεία από το σπήλαιο του Στραβωμάτη προέρχεται λατρευτικός λίθος (βατύλος), από τον Γιούχτα δαιδαλική γενειοφόρα μορφή.

Είναι όμως, δυστυχώς, χαρακτηριστικό για την κρητική αρχαιολογία ότι οι γνώσεις μας για την πρωιμότερη εποχή των ιστορικών Αρχανών (1000-700 π.Χ.) προέρχονται κυρίως από προϊόντα σύγχρονης σύλληψης δύο σημαντικών νεκροταφείων της περιοχής (το 1936 και το 1949): κατά

κίσκος, ιερό, τάφος). Η βέβαιη πλέον διαπίστωση, ότι βρέθηκε σε τάφο, μάλλον ενισχύει την ερμηνεία του ως ομοιόματος τάφου, από το οποίο του οποίου διδούνται νεκρικές προσφορές προς νεκρή γυναίκα.

Μεγάλη σημασία έχει μια ομάδα 37 αγγείων, προϊόντων αρχαιοκαπηλίας σε νεκροταφείο στη θέση Βρωμόνερο. Το ενδιαφέρον αυτό συνολού αγγείων διαφορών σχημάτων (κυρίως κάλπες, πιθαμφορείς, οινοχόες, πρόχοι, αρύβαλλοι και κύπελλα) προέρχεται από δύο χρονολογικές φάσεις, την πρωτογεωμετρική-πρωιμή γεωμετρική (1000-900 π.Χ.) και την ύστερη γεωμετρική-πρωιμή ανατολίζουσα (τέλη 8ου-αρχές 7ου π.Χ.). Η ιδιαίτερη σημασία του δεν συνιστάται μόνο στο γεγονός ότι επιβεβαιώνει τη συνέχεια της κατοίκησης, αλλά και στο ότι δηλώνει την υπάρξη ενός τοπικού εργαστηρίου, τα προϊόντα του οποίου (όπως και γενικά τα ταφικά έθιμα του νεκροταφείου) το συνδέουν με το σύγχρονό του νεκροταφείο της Φορτέτεσας στην Κνωσό.

Ήδη από τα πρώιμα αυτά χρόνια διαπιστώνουμε τη στενότατη σχέση των Αρχανών με την Κνωσό, μια σχέση που χαρακτηρίζει την ιστορία αυτού του χώρου έως και τα ρωμαϊκά χρόνια.

Κλασική-ελληνιστική εποχή

Και για την κλασική εποχή η κατοίκηση στην περιοχή των Αρχανών επιβεβαιώνεται από κεραμικά και άλλα ευρήματα σε πολλές θέσεις (στη Σύλλαμο, Αγ. Σύλλα, Καρδάκι, Ακρόπολη, Τρούλλο), ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει δωρικό κιονόκρανο από τον Τρούλλο, ενδεικτικό για την υπάρξη σημαντικού κτηρίου. Από την αρχή του 5ου αι. π.Χ. υπάρχουν πλέον και γραπτές πηγές για τις Αρχανές, όχι πληροφορίες αρχαίων συγγραφέων, αλλά επιγραφές. Η πρωιμότερη επιγραφή (αρχές 5ου αι.) είναι το απόστασμα μιας επιτύμβιας επιγραφής (ΙΔ:Ικαία / [...]οντος), που βρέθηκε στα τέλη του περασμένου αιώνα στο κτίμα του Χριστόδουλου Αγκριθράκη και δημοσιεύθηκε το 1896 από τον Federico Halbherr. Η μοναδική μνεία των Αρχανών

Πρωτογεωμετρικές υδρίες από το νεκροταφείο στη θέση Φυθίες.

Κάλπη πρώιμης ανατολίζουσας φύσης από το νεκροταφείο στη θέση Βραμονέρο.

στις αρχαίες πηγές βρίσκεται σε μια πολύυσητη μένη και προβληματική στην ερμηνεία της συνθήκη μεταξύ Κνωσού και Τυλίσου, που χρονολογείται στα μέσα του 5ου αι. Πρόκειται για συνθήκη συμμαχίας των δύο πόλεων, που περιέχεται σε αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή του Αργούς. Από τις διατάξεις της συνάγεται ότι και οι Αργείοι είχαν κάποια συμμετοχή στη συνθήκη, για την οποία έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις (εξάρτηση της Τυλίσου από το Αργός, υπάρξη αργείτηκης αποικίας σε εδάφη μεταξύ Κνωσού και Τυλίσου, διαπίστια του Αργούς σε διαμάχη των δύο κρητικών πόλεων κλπ.). Ορισμένοι μελετητές (W. Vollgraff, H. Bengtsson) συμπληρώνουν το εθνικό Αχαρναίο σε μια διάταξη (στ. A 2-4) της συνθήκης, σύμφωνα με την οποία "οι Τυλίσιοι επιτρέπεται να λεηλατούν τα εδάφη των Αχαρναίων, εκτός από εκείνα τα μέρη που ανήκουν στους πόλη των Κνωσίων". Η διάταξη όμως σύζεται τόσο αποσπασματικά, ώστε δικαιολογημένα έχουν διατυπωθεί εντόνως αντιτρέψεις και για τις συμπληρώσεις και για την ερμηνεία της. Ιδίως η συμπλήρωση του εθνικού Αχαρναίο θα πρέπει να απορρίφεται, γιατί υποδηλώνει ότι οι Αρχαίνες ήταν ανεξάρτητη πόλη, κάπια που αποκλείουν άλλες διατάξεις της ίδιας συνθήκης.

Βέβαιη είναι η μενία των Αρχανών μόνο σε μια άλλη, εξίσου προβληματική, διάταξη (β 15-16): "Ο Αρχός θα έχει (θα διαπρήσει) το τέμενος στην Αχάρνα". Κατά την πιο διαδεδομένη απόψη, ο Αρχός

ήταν τοπικός ἡρωας (αρχηγέτης ή οικιστής), που λατρευόταν στις Αρχαίες σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, το ονόμα του Αρχού ίσως να συνδέθηκε παρεπιμολογικά με το ονόμα του οικισμού (Αρχός / Αρχάνες) ή με το ονόμα της κνωσαϊκής φυλής Αρχεία. Το ίδιο μάλλον τέμενος του Αρχού αναφέρεται και πιο κάτω στην ίδια συνθήκη, ως σημάδι στην περιγραφή συνόρων (Β 26-29): "Σύνορα της γης είναι τα Υών Όρος, οι Αετοί, το Αρτεμίσιο, το τέμενος του Αρχού, ο ποταμός, το Λευκόπορον, η Αγαθόλη, ο χειμάρρος και ο Λάος". Συνήθως πιστεύεται ότι η ορισθέτηση αφορά στα σύνορα Κνωσού-Τυλίσου.

Η ερμηνεία αυτή είναι, αστόρο, προβληματική. Είναι μάλλον απίθανο τα εδάφη της Τυλίσου να έφθαναν ώς τις Αρχαίες, ανατολικά του Γιούχτα. Εξάλου, στις περιγραφές των συνόρων πόλεων χρησιμοποιείται πάντοτε ο όρος δύο τας χώρας, και όχι, όπως εδώ, δύο τας γάρ. Το σημαντικότερο προβλήμα είναι όμως ότι σ' όλους τους κρητικούς συνοικιακούς διακανονισμούς η μεθοριακή γραμμή αρχίζει στη θάλασσα, και φυσικά αυτό περιμένει κανείς και στην περίπτωση των συνόρων Κνωσού-Τυλίσου. Αντίθετα, τα σύνορα που περιγράφονται εδώ εκκινούν από ένα ύψωμα και καταλήγουν πάλι σε ύψωμα (διαγράφοντας ίσως μια περιφέρεια). Για τους λόγους αυτούς ο H. van Effenterre υποστήριξε πρόσφατα πειστικά ότι εδώ ορισθείται μια κλειστή περιοχή, ίσως τα εδάφη μιας αργείτηκης αποικίας στην εύ-

φορη περιοχή των Αρχανών. Τι ήταν όμως το τέμενος του Αρχού; Γενικά, η λέξη τέμενος χαρακτηρίζει οποιοδήποτε κομμάτι γης παραχωρεί μια κοινότητα είτε σε θεόπτερα είτε σε κάπιο δικείωμα από το (αξιωματούχο, ευεργέτη, κλπ.): εφόσον η λέξη αρχός χρησιμοποιούνταν στην κλασική Κρήτη, αλλά και το Αργός, για να δηλώσει γενικά τον άρχοντα, θα μπορούσε το τέμενος του αρχού να είναι κομμάτι γης που είχε παραχωρηθεί σε κάπιον αξιωματούχο. Ωστόσο, αφού το τέμενος του Αρχού αναφέρεται στο τμήμα της συνθήκης που περιέχει λατρευτικές διατάξεις, είναι πιθανότερο να προκειται για γη αιρεμένη σε κάπιον ήρωα. Πολύτιμες πληροφορίες μας δίνει η ίδια συνθήκη για τη σημαντικότατη λατρεία του Ποσειδώνα στο όρος Ιυτός (Α 14-16), δηλαδή στον Γιούχτα, όπου ήδη από τη Μεσομιναρική εποχή λειτουργούσε σημαντικό ιερό κορυφής. Η σημερική διάταξη προβλέπει ότι "στον Ποσειδώνα, στον Ιυτό, θα ωστάζει ο ιερέας των Κνωσίων". Το γεγονός ότι ήταν αναγκαίο να καθορισθεί από τη συνθήκη, πολλές πόλης ο ιερέας είχε πην αρμόδιότητα να προσφέρει την (επιστατική) υπηρεσία στον Ποσειδώνα, υπό δηλώνει ότι το ιερό του Ποσειδώνα δεν αποτελούσε ιερό μιας συγκεκριμένης πόλης, αλλά κέντρο λατρείας στην οποία συμμετίχαν περισσότερες πόλεις. Ιώσης μάλιστα το ιερό να μη βρίσκοταν στα εδάφη κάποιας συγκεκριμένης πόλης (της Κνωσού, της Τυλίσου, της πιστεύεται γενικής αργείτηκης αποικίας), αλλά σε

ιερή γη στην παραμεθόδιο περιοχή των πόλεων από την Κρήτη γνωρίζουμε ανάλογα παραδείγματα στημαντικών ιερών στα σύνορα δύο ή περισσότερων πόλεων, με δική τους ιερή γη που δεν ανήκε στα εδάφη κάποιας συγκεκριμένης πόλης (π.χ. το ιερό του Ερμή στα σύνορα μεταξύ Λατούς και Ιεραπύνας, στα οποία αρμόδιοι για τη θυσία ήταν οι Ιεραπύνιοι). Η ακριβής θέση του ιερού του Ποσειδώνα στον Γιούχτα δεν είναι γνωστή, δεν αποκλείεται όμως να βρίσκεται στο χώρο του μινωικού ιερού κορυφής. Η λατρεία του σε όρος δείχνει ότι πρόκειται για τον ενοσίχθωνα, ενοσίγαιο, γαιήριο Ποσειδώνα, το θεό που εκδηλώνει τη δύναμη του από τα βάθη της γης με σεισμούς ή με το ξεπήδημα πηγών. Αυτές τις ιδιότητες είχε ο Ποσειδώνας στις πρωματέρες φάσεις της λατρείας του, και αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη για μια αρχαιότατη λατρεία, που ανάγεται, το αργότερο, στη μυκηναϊκή εποχή.

Παρά τα ερμηνευτικά προβλήματα, η συνθήκη Κνωσού-Τυλίσου επιτρέπει και κάποια βέβαια συμπεράσματα. Μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι στην κλασική εποχή οι Αρχάνες δεν αποτελούσαν πλέον αυτονόμη πόλη, αφού η Κνωσός και η Τύλισος ρυθμίζουν ζητήματα που αφορούν τον οικισμό. Όπως φαίνεται, τα εδάφη των Κνωσίων εκτείνονταν και προς τα δυτικά, τουλάχιστον έως τον Γιούχτα. Εκτός ίσως από το κομμάτι γης που οριοθετείται στη συνθήκη, τα εδάφη των Αρχανών ανήκαν κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους στους Κνωσίους, που είχαν και την ευθύνη για τη σημαντικότερη λατρεία στην περιοχή, στο ιερό του Ποσειδώνα στον Γιούχτα.

Παρά το γεγονός ότι οι Αρχάνες δεν είχαν αυτονομία (δεν υπάρχουν άλλωστε νομίσματα των Αρχανών), ο οικισμός συνέχισε να υπάρχει. Από το Τζαμί προέρχονται ευρήματα ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής (κεραμική, αγγυθές), από τα οποία ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο θραύσματα κεραμιδίων (περ. Ζου αι. π.Χ.) με την ίδια επιγραφή (χαραγμένη αρχικά στη μήτρα από την οποία κατασκευάστηκαν). Η αποσταματική επιγραφή διαβάζεται ως *[—]ΗΦΑΙΣ/[—]*

ΙΘΗΝΑ. Συνήθως ανάλογες επιγραφές σε κεραμίδια και τούβλα συνομάζουν τη θεότητα, για και το ιερό της οποίας προορίζονταν, τον αναθέτη ή τον ιδιοκτήτη του εργαστηρίου. Είναι πολύ πιθανό η επιγραφή αυτή να κατονομάζει στον πρώτο στίχο (σε συντομογραφία) τον κατασκευαστή (π.χ. Ηφαίσιον) και στη δεύτερη τη θεά Αθηνά, πάλι σε συντομογραφία, δηλαδή *[Α]Θηνα[ιας]*. Ο Διόδωρος (5,72,2) αναφέρει ιερό της Αθηνάς στις πηγές του ποταμού Τρίτωνα, που μπορεί μάλλον να ταυτίσει με τον Καίροπο/Κατασαμπάτη. Δεν αποκλείεται τα κεραμίδια να προέρχονται από αυτό το ιερό της Αθηνάς. Καθώς όμως βρέθηκαν σε δεύτερη χρήση στο Τζαμί, δεν μπορούν να δώσουν πληροφορίες για την ενδεχόμενη θέση του ιερού.

Η επέκταση της Κνωσού προς νότο συνεχίστηκε και εντάθηκε στην ελληνιστική εποχή, κατά τους συχνούς και βίαιους κρητικούς πολέμους. Οπως φαίνεται από σκόπιμες επιγραφικές και φιλολογικές πηγές, το Αργύτερο έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. οι Κνωσίοι είχαν απορροφήσει τα εδάφη όλων των μικρότερων γειτονικών πολέων από την περιφέρεια του Γιούχτα, τα οποία αποτελούνται από την περιοχή της Κνωσού και τη Τύλισος ρυθμίζουν ζητήματα που αφορούν τον οικισμό. Όπως φαίνεται, τα εδάφη των Κνωσίων εκτείνονταν και προς τα δυτικά, τουλάχιστον έως τον Γιούχτα. Εκτός ίσως από το κομμάτι γης που οριοθετείται στη συνθήκη, τα εδάφη των Αρχανών ανήκαν κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους στους Κνωσίους, που είχαν και την ευθύνη για τη σημαντικότερη λατρεία στην περιοχή, στο ιερό του Ποσειδώνα στον Γιούχτα.

Παρά το γεγονός ότι οι Αρχάνες δεν είχαν αυτονομία (δεν υπάρχουν άλλωστε νομίσματα των Αρχανών), ο οικισμός συνέχισε να υπάρχει. Από το Τζαμί προέρχονται ευρήματα ύστερης κλασικής και ελληνιστικής εποχής (κεραμική, αγγυθές), από τα οποία ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο θραύσματα κεραμιδίων (περ. Ζου αι. π.Χ.) με την ίδια επιγραφή (χαραγμένη αρχικά στη μήτρα από την οποία κατασκευάστηκαν). Η αποσταματική επιγραφή διαβάζεται ως *[—]ΗΦΑΙΣ/[—]*

της Ίδης¹ με την προσάρτηση της Λυκάστου (Κανλί Καστέλι, μάλλον ήδη στην αρχαϊκή εποχή), της Ελτυνίας (Κουναβόι), του Διατονίου (Αστρίται), της Τυλίσου και εν μέρει της Ραύκου (Άγ. Μύρων) η Κνωσός απέκτησε πλέον κοινά σύνορα με την άλλη μεγάλη δυναμική της ελληνιστικής Κρήτης, τη Γρετσύνα.

Ρωμαϊκή εποχή

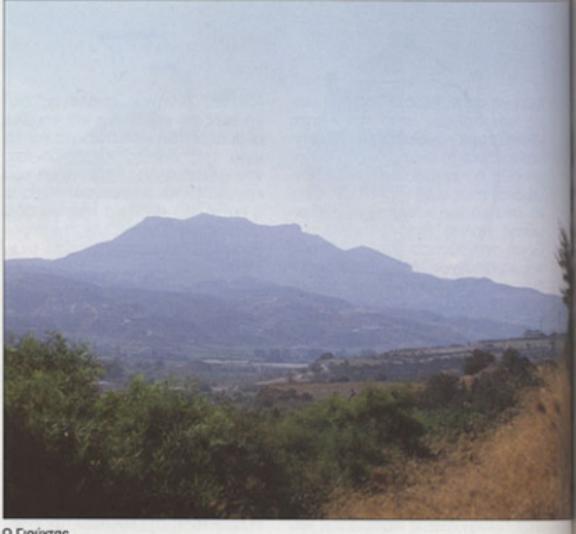
Η κατάκτηση από τους Ρωμαίους (67 π.Χ.) σημαδεύει την πιο κρίσιμη τομή στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ιστορία της Κρήτης. Η νέα θέση του νησιού στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, η εγκατάσταση ιταλικών εμπόρων και οικιστών στη νέα ρωμαϊκή αποικία της Κνωσού (*Colonia Iulia Nobilis Cnossus*), η ειρήνευση του νησιού και η αποδέσμευση των οικονομικών δραστηριοτήτων από τις επιταγές της στρατοκρατικής κοινωνίας (όπως τα συσσίτια και ο περιορισμός της γαιοκτημαίας στους πολίτες - πολεμιστές) αποτέλεσαν καταλύτη για την κρητική οικονομία. Οι εξελίξεις αυτές δεν άρπασαν ανεπτρέαστες τις Αρχάνες, που, λόγω της εξαιρετικής ευφορίας τους, ήταν

Πορτρέτο κοριτσιού με πεπονοειδή κόμμωση εποχής Τραϊανού, από τη θέση Τζαμί.

προνομιακός τόπος για αγροτική εκμετάλλευση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το φημισμένο κρητικό κρασί (*rassum*), που συμφωνά με επιγραφικές και φιλολογικές πτυχές εξαγόταν μαζικά σε όλη τη Μεσόγειο, παραγόταν και στις Αρχαίες, αν και λείπουν ακόμα άμεσες μαρτυρίες σχετικά. Η εντονότερη ανθρώπινη δραστηριότητα στην περιοχή φαίνεται από την ύπαρξη κτηρίων στον Τρούλλο Αρχανών και την εύρεση ρωμαϊκής κεραμικής σε πολλές θέσεις (Τρούλλος, Τουρκογετονιά, Ρυάκι, Τζαμί, σπηλιές Στραβομητή και Χωστό Νερό). Ενδεικτικό της νέας άνθησης είναι και το ρωμαϊκό πορτρέτο κοριτσιού που βρέθηκε στη συνοικία του Αγίου Νικολάου, καθώς με βάση την τεχνοτροπία μπορεί να χρονολογηθεί στην εποχή του Τραϊανού (98-117 μ.Χ.). Τις γνώσεις μας για τις ρωμαϊκές Αρχαίες τις οφειλούμε κυρίως στα σημαντικά επιγραφικά ευρήματα.

Και στη ρωμαϊκή εποχή τα εδάφη των Αρχανών ανήκαν στην Κνωσό, όπου ίδρυθηκε ρωμαϊκή αποκία στο χρόνια του Αυγουστού (περίπου 27-25 π.Χ.). Δημιουργήθηκαν άμως προβλήματα, όταν ο Αύγουστος παραχώρησε και στην πόλη Καπύν (σήμερα Καμπανία) εδάφη νοτιώς της Κνωσού. Η ακριβής οριοθέτηση των εδαφών των Καπιανών αποτελείται επί πολλές δεκαετίες σημείο τριβών, τις οποίες μαρτύρισε μια σημαντική λατινική επιγραφή από το Καρνάρι Αρχανών, στις βορειοδυτικές υπώρειες του Γιουχάτα. Έως και τα 84 μ.Χ. συνεχίζονταν οι διαμάχες αυτές, όταν τελικά, με ευθύνη του Ποπλίου Μεσουλού Καμπιανού, επιτρόπου του αυτοκράτορα Δομιτιανού, έγινε ακριβής οριοθέτηση των εδαφών που ανήκαν στην Καπύν και των κτημάτων του Πλωτίου Πληρείου, μέλους διακεκριμένης οικογένειας της Κνωσού. Προφανώς τα αμφισβητούμενα εδάφη βρίσκονταν κοντά στον τόπο που βρέθηκε η επιγραφή, στην ευφόρη περιοχή των Αρχανών, μάλλον νοτιώς του Καρναρίου, στο νοτιότερο τμήμα της κοιλάδας του Γίδηφου. Η ύπαρξη κτημάτων της κνωσαϊκής οικογένειας των Πλωτίων στην περιοχή των Αρχανών συνάγεται και από μια άλλη επιγραφή, που βρίσκοταν στην εκ-

Ο Γιουχάτα.

κλοιδία της Παναγιάς στις Αρχαίες, ανάθημα του γιατρού Πλωτίου Κορίνθου, μάλλον απελύθερου της οικογένειας των Πλωτίων (βλ. πάτω).

Από το Καρνάρι Αρχανών προέρχεται και μια ακόμα σημαντική επιγραφή, ανάθημα στους Κουρῆτες, προστάτες των βοσείδων. Εκτός από τη μαρτυρία για την άσκηση κτηνοτροφίας των 10 αι. μ.Χ. στην περιοχή αυτή, το ιδιάιτερο ενδιαφέρον συνιστάται στο ότι ο Χρήστος μπόρεσε να ταυτίσει πρόσωπο που αναφέρει η επιγραφή με το άτομο που, σύμφωνα με τον Πλίνιο, εισήγαγε από την Κρήτη στην Ιταλία την αειθαλή πλάτανο.

Αν και σκόρπια, αυτά τα πρόσφατα επιγραφικά ευρήματα δεν αφήνουν αμφιβολία για την οικονομική σημασία των Αρχανών στη ρωμαϊκή εποχή. Την εντύπωση που θα προκαλούσε η κατάφυτη περιοχή μας δίνει ίσως η πολύ μεταγενέστερη περιγραφή του Φραντσέσκο Μοροζίνι (1629): "Διαβάζοντας την περιγραφή του Γιουχάτα [του Λατίνου Ορσινί] είδα ότι βρίσκονταν εκεί πολλές πηγές, με άφθονα νερά, από τα καλύτερα και τα υγιεινότερα του βασιλείου, και γι' αυτό ήταν τριγυρισμένος από κήπους με κιτριές, λεμονιές, πρωτοκαλές και κάθε είδος από τα εκλεκτότερα φρουτοφόρα δέντρα" (μετρφ. Σ.

Σπανάκη).

Το ενδιαφέρον των νέων αποίκων της Κνωσού δεν έλκυσαν όμως μόνον οι εύφοροι αμπελώνες στους πρόποδες και τις πλαγιές του Γιουχάτα, αλλά και οι λατρευτικές παραδόσεις της περιοχής, ιδίως οι σχετικές με το Δία. Οι μύθοι και οι λατρείες του κρητικού Δία συνδέουν αυτό το θέδο, διάδοχο του νεαρού μικνού θεού του ευφορίας, με τον επίτιο κύκλο της βλάστησης: ο Κρηταγενής Ζεύς γεννιέται και πεθαίνει κάθε χρόνο, προσωποποιώντας την ανακύκλωση της ζωής στη φύση. Σ' αυτή την περίπτωση θα βρίσκονται οι ρίζες της παράδοσης, όπως στην Κρήτη υπήρχε ο τάφος του Δία, που η πρωτιάτερη παράδοση τοποθετούσε στο Ιδαίνο Άντρον. Ομως, το αργότερο από την ελληνιστική εποχή (από την εποχή του Ευμέρου), ο τάφος του Δία τοποθετούνταν κοντά στην Κνωσό, πιθανότατα στον Γιουχάτα. Η ταυτιστική αυτή μπορεί να εξηγηθεί εύκολα: κάθε παραπομπής του Γιουχάτα από τα βορειοδυτικά αναγνωρίζει τη περίγραμμη γενενοφόρου ανδρά που ταυτίστηκε με το Δία. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν άμεσες αρχαίες μαρτυρίες για την ταύτιση αυτή, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι άπον των Ενετών ονόμαζαν τον Γιουχάτα "Βουνό του Δία" (βλ. πάτω), συνέχιζαν μιαν αρχαία παράδοση. Άλλωστε

τη λατρεία του Δία στην περιοχή πιστοποιεί ενεπίγραφη βάση αναθήματος (1ος αι. μ.Χ.), που βρήκοταν στην εκκλησία της Παναγίας στις Αρχάνες και δημοσιεύθηκε από τον Στ. Ξανθουδίδη το 1908: Διὶ Σωτῆρὶ Πλώτιος Κόρινθος ἰατρός. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να υποθέσουμε (όπως η M. Guarducci) ότι η επιγραφή μεταφέρθηκε στις Αρχάνες από την Κνωσό, δεδομένου ότι είναι πια γνωστό ότι η οικογένεια των Πλωτίων είχε κτήματα στην περιοχή των Αρχανών. Στον Γιούχτα δεν υπάρχουν σαφή ίχνη λατρείας στη ρωμαϊκή χρονία, αλλά ο χριστιανός συγγραφέας Φίρμικος Ματέρνος (τέλη 1ού) αναφέρει ότι ως τα χρόνια του λατρεύονταν ο τάφος του Δία στην Κρήτη. Η αναθηματική επιγραφή στους Κουρήτες από το Καρνάρι (βλ. πιο πάνω) πιστοποιεί και τη λατρεία των κρητικών δαιμόνων, προστατών των ποιμένων, που η μυθολογική παράδοση συνέδεσε στενά με το Δία.

Την παράδοση για τον τάφο του Δία στον Γιούχτα μπορούμε να παρακολουθήσουμε καλύτερα από την πρώτη ενετοκρατία. Ο C. Buondelmonti, που επισκέφθηκε την περιοχή τον Σεπτέμβριο του 1415, βλέποντας την πρώτη άμεση μαρτυρία για την ταύπιση του Γιούχτα με τον τάφο του Δία. Στην ενετοκρατία το βουνό ονομάζοταν "Βουνό του Δία" (Mons Iovis, Monte di Iove, Monte Giove). Εμπνευσμένη από τις αρχαίες παραδόσεις, πλήθωρα περιηγητών της ενετοκρατίας και των νεότερων χρόνων (C. Buondelmonti, M. Boschini, R. Pocock, R. Savary, F. Sieber, R. Pashley, T.A.B. Spratt, A. Taramelli κ.ά.) αναζήτησε τον τάφο του Δία, άλλοτε σε διάφορες σπηλιές στις πλαγιές του Γιούχτα και άλλοτε στην κορυφή του, στο χώρο του μινωικού ιερού κορυφής στον Αφέντη Χριστού (μαλιστα ο C. Buondelmonti αναφέρει ότι ιερούργησε στην εκεί ορθόδοξη εκκλησία στα 1400). Ως τα τελευταία χρόνια οι κάτοικοι των Αρχανών έδειχναν στους επισκέπτες τού τια ζωντανή. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Γερμανού περιηγητή F. Sieber (1817): "Την Τρίτη 27 Μαΐου επισκέφθηκα το βουνό Γιούχτας, σε απόσταση 1-1,5 ωρας από την

Κάντια. Η μακρόστενη ράχη του εκτείνεται από βορρά προς νότο, με απότομες, βραχώδεις πλαγιές ανατολικά και δυτικά: μόνο στην τελευταία πλευρά είναι βατό, και πάλι με δυσκολία. Κάτω από τους κρεμαστούς βράχους μπορεί κανείς να δει ένα μικρό, κατεστραμμένο μοναστήρι. Επάνω δεξιά φαινόταν παλιά ο τάφος του Δία με την επιγραφή του Διός τάφος, ένα βοσκοπούλο με οδήγησε εκεί. Κοντά φυτρώνει το σπάνιο φυτό sμυττηριον παριολιον, που μερικά στήμερα μόνο το ονόμα του ήταν γνωστό".

Τα δέος των Κρητικών απέναντι στο χώρο αυτό δείχνει μια περιγραφή του Άγγελου περιηγητή Robert Pashley, που το 1838 επισκέφθηκε, μαζί με τον Σφακιανό συνδοτού του καπεταν Μανιά, την κορυφή του Γιούχτα, αναζητώντας τού τού Διός το μνημείον: «Πριν επιστρέψουμε από τον λεγόμενο τάφο του Δία, είδα τον Μανιά στην κορυφή του βουνού να μαζεύει μερικές πέτρες άνευ σημασίας. Τον ρώτησα λοιπόν γιατί οι έπαιρνε και μου απάντησε ότι ήθελε να τις κρατήσει ως ενθύμιο της επίσκεψης "εἰς ἀγίον τάφον των Ελλήνων", για τον ποιόν, πρόσθεσε, "θὰ είχαν αναμφίβολα πολεμήσει κάποτε, όπως και οι χριστιανοί αργότερα για τα Ιεροσόλυμα"».

Βιβλιογραφία

Γενικά

Γ. Α. Σακελλαράκης - Ε. Σαπούνα-Σακελλαράκη, Αρχάνες, Αθήνα 1991.

Πρωτογενετηρική-γεωμετρική εποχή

Γ. Σακελλαράκης, "Πρωτογεωμετρική - γεωμετρική κεραμεική από τις Αρχάνες", Κρητικά Χρονικά 26, 1986, 7-50.

Γ. Σακελλαράκης, "Αρχαιολογική έρευνα για μια αρχαιοκαπηλία το 1949 στην Κρήτη", Φύλα Επιτ εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάς Β', Αθήνα 1987, 37-70.

Κλασική - ελληνιστική εποχή

Συνθήκη Κνωσού - Τύλισο

M. Guarducci, *Inscriptions Creticae*, vol. I, Ρώμη 1935, σελ. 56 ap. 1, σελ. 56-59 ap. 4.

E. Kirsten, "Tylissos", στον Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, VII A2 (1948), 1723-1725.

W. Vollgraff, *Le décret d'Argos relativ*

à un pacte entre Knossos et Tylissos, Αμερικανός 1948.

F. Gschmitz, *Abhängige Orte im griechischen Altertum*, Μόναχο 1958, 44-47.

H. Bengtson, *Die Staatsverträge des Altertums*. Zweiter Band, Μόναχο 1975', σελ. 53-57 ap. 148.

K.J. Rigsby, "Crossus and Capua", *Transactions of the Amer. Philol. Assoc.* 106, 1976, 314-317, 326-327.

B. Bravo, "Sulān. Représailles et justice privée contre des étrangers dans les cités grecques", *Ann. Scuola Norm. Super. di Pisa Ser. 3*, vol. X.3, 1980, 706-707.

A.J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Σικάριο 1983', 154-165, 235-248.

G. Daverio Rocchi, *Frontiere e confini nella Grecia antica*, Ρώμη 1988, iδ. 94-95.

A. Chaniotis, "Habgierige Götter, habgierige Städte. Heiligtumsbesitz und Gebietsanspruch in den kretischen Staatsverträgen", *Ktetēma* 13, 1988 [1992], 33.

H. van Effenterre, *Anakoinosiσtato 40 Διεθνές Συνέδριο Ιστορική Γεωγραφίας της Αρχαιότητας*, Στούπγαρδη 1990 (τυπώνεται).

Ενεπίγραφα κεραμίδια από Τζαμί, Ν. Πλάτων, "Δοκιμαστική ανασκαφή εις οικόπεδον Ιωάννου Μαυρογιανάνας συνοικίας Τρούλου Αρχανών", *ΠΑΕ* 1957, 133-135.

Ρωμαϊκή εποχή

Σ. Σανδούλης, "Εκ Κρήτης", *Aρχ. Ερ.* 1908, σελ. 232-233 ap. 17.

M. Guarducci, *Inscriptions Creticae*, vol. I, Ρώμη 1935, σελ. 72 ap. 17.

P. Ducray, "Trois nouvelles inscriptions crétoises", *BCH* 93, 1969, 841-852.

K.J. Rigsby, "Crossus and Capua", *Transactions of the Amer. Philol. Assoc.* 106, 1976, 313-330.

A. Ντασούλη-Σταυρίδη, "Τα ρωμαϊκά πορτραίτα του Μουσείου Ηρακλείου", στα *Περιηγμένα του Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Ηράκλειο 1976), Αθήνα 1981, 585-86 ap. 217, πιν. 192 δ.

I. F. Sanders, *Roman Crete*, Warminster 1982, 154.

M. W. Baldwin Bowksy, "Roman Arbitration in Central Crete: An Augustan Proconsul and a Neronian Procurator", *Classical Journal* 82, 1968/87, 218-229.

A. Chaniotis, *Vinum Creticum excellens: Zum Weinhandel Kretas*, *Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte* 7.1, 1988, 62-89.

X. Κριτζάς, "Αναθηματική επιγραφή από το Καρνάρι Αρχανών", στα *Περιηγμένα του Διεθνούς Κρητολο-*

γιού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1990
(τυπώνεται).

ΕΝΤΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΑ - ΒΕΩΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ
C. Buondelmonti, *Descriptio insule Crete et Liber Insularum, cap. XI: Creta*. Édition critique par M.-A. van Spiaet, Ηράκλειο 1981.

F. Morosini, *Relazione presentata nell'eccellenissimo consiglio*, 1629 (Σ.Γ. Σπανάκη, Μνημεία της κρητικής ιστορίας, τ. 2, Ηράκλειο 1985, 28-30).

F. Basilicata, *Relazione*, 1630 (Σ.Γ. Σπανάκη, Μνημεία της κρητικής ιστορίας, τ. 5, Ηράκλειο 1985, 82, πλ. 19).

C. Savary, *Lettres sur la Grèce faisant suite de celles sur l'Égypte*, Παρίσι 1788, 193-194.

F. Sieber, *Reise nach der Insel Kreta im griechischen Archipelagus im Jahre 1817*, Λιούν 1823, τ. 1, 258-259.

R. Pashley, *Ταξίδια στην Κρήτη. Μετάφραση-επιμέλεια Δάφνη Γ. Γόντικα*, Ηράκλειον 1991, τ. 1, 172-180.

T.A.B. Spratt, *Travels and*

Researches in Crete, Λονδίνο 1865, τ. 1, 77-84.

A. Taramelli, *Ricerche archeologiche cretese. Monumenti Antichi* 9, 1899, 350-356.

Ν. Πολίτης, *Παραδόσεις. Μελέται περί του βίου και τη γώσησης του ελληνικού λαού*, Αθήνα 1904, τ. 1, 97.

P. Faure, "Le mont Louktas, tombeau de Zeus", στο *Minoica. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall*, Βερολίνο 1958, 133-148.

H. Verbrugge, *Le Zeus crétois*, Παρίσι 1961, 63-67.

years succeeding the Mycenaean era, a feeling also known from other archaeological sites of Crete. Recently, however, the increased interest in researching the historic period of Crete has somehow revised this situation. A strong evidence of the continuity of Archanes, from the prehistoric to historic age, is furnished by the fact that the site retained its prohellenic name which is documented in a fifth-century BC inscription as Acharna. The scattered archaeological data leave no doubt that the place has been inhabited throughout the historic period, from the Dark Ages to the Roman time. Poles of attraction were not only the fertile lands at the foothill and the slopes of Mount Youchta but also the primeval cultural traditions related with one of the most sacred mountains of Crete. Although Archanes of the historic phase has always been shadowed by Knossos, the powerful town of the region, it never lost either its financial importance or religious significance. Some epigraphic finds contribute to the better elucidation of these two characteristics.

ΑΡΧΑΝΕΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ (1965-1994)

A. Chaniotis

Whoever studies Archanes after the Minoan period is overwhelmed by the feeling of a strong disproportion between the splendour of the Minoan remnants and the relatively meagre evidence of human presence in the

1965. 1) "Υστερομινωικό κενοτάφιο στις Αρχάνες", ΑΔ 20, 1965, 110-118.
2) "Archanes 1965, Report on the Excavations", *Kadmos* 4, 1965, 177-80.
3) "Αρχαιότητες και Μνημεία Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης 1964", ΑΔ 20, 1965, Χρον. 557-67.
4) "Ανακαλύψεις της Περιηγητικής Λεσχής. Η μικρή ιστορία του Παραρπήματος Αρχανών", *Περιηγητική, Ιανουάριος* 1965, 18-19.
1966. 5) "Die neuzeitlichen Hieroglyphensiegel vom Phourni, Archanes 1", *Kadmos* 5, 1966, 109-14.
6) "Found a gold ring", *Horizon*, ξενώνας 1966.
7) "The first untouched royal burial found in Crete", *ILN* 26 Μαρτίου 1966.
8) "Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής και Ανατολικής Κρήτης", 1965, ΑΔ 21, 1966, Χρον. B2 411-9.
9) "Ανασκαφή Αρχανών 1966", *ΠΑΕ* 1966, 174-84.
10) "Τάφος βασιλιάσσας στις Αρχάνες", *Λεύκωμα Διεθνούς Εκδόσεως Θεσσαλονίκης*, 1966, 279-83.
11) "Ανασκαφές στις Αρχάνες", *Αρχιτεκτονική, Αύγ. - Σεπτ. 1966*, 64-7.
1967. 12) "Minoan cemeteries at Archanes", *Archaeology* 20, 1967, 276-81.
13) "Mason's marks from Archanes", *Europa, Festschrift für Ernst Grumach*, Berlin 1967, 277-88.
14) "Ανασκαφή Αρχανών 1967", *ΠΑΕ* 1967, 151-61.
15) "Παραπτήρησε επί τη σημειωθείσας εις Αρχάνας YM III θυσίας ταύρου", *Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Β', Αθήνα 1967, 238-46.
16) "Μινωικές σφραγίδες", *Λεύκωμα Διεθνούς Εκδόσεως Θεσσαλονίκης*, 1967, 246-7.
17) "Θολωτός τάφος με πλευρικά δωμάτια και ιερό στο Φουρνί", *Αρχιτεκτονική, Απρίλιος-Μάιος* 1967, 112-16.
1968. 18) "Έλεφαντοστά εις των Αρχανών", *Atti e Memorie del 1o congresso internationale di micenologia, Roma 1968*, 245-61.
1969. 19) "Vorpalastzeitliche Siegel aus Archanes", N. Platon, *CMS* II, 1, Berlin 1969, 442-68, ap. 379-95.
1971. 20) "Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch-mykenische Tieropferritual", Diss. Heidelberg, PZ 45, 1971, 135-218.
21) "Ανασκαφή Αρχανών 1971", *ΠΑΕ* 1971, 276-283.
1972. 22) "Ανασκαφή Αρχανών 1972", *ΠΑΕ* 1972, 310-353.
23) "Αναστηλωτικά εργασίαι Αρχανών", *ΠΑΕ* 1972, 360-2.
24) "Αποθέτης κεραμικής της τελευταίας φάσεως των προανακτορικών χρόνων εις Αρχάνας", *ΑΕ* 1972, Χρον. 1-11.
25) "Μυκηναϊκός ταφικός περιβόλος εις Κρήτην", *AAA* 5, 1972, 399-415.